

Küzdelem a történelemmel

SZÁRAZ GYÖRGY: TÖRTÉNELEM JELENIDŐBEN

Száraz György azt a végvári harcot múltunk megismerésére és földolgozására, látva láthatóvá tételére és leküzdésére, amely ma valami módon minden felelős magyar értelmiségi vállát nyomja, három, egyenként is széles páston vivja. Ezek közül az egyiket, történelmi színműveinek — utóbb megritkult — scrát, nemigen lévén sem színházjáró, sem tévénező, alig ismerem. Erről itt-ott olvasóként s főként reflexiókból van egyáltalán tudomásom.

A harc másik pástja, terepe — és nyugodtan írjunk csak harcot, küzdelmet, bárha a cél éppen nem a kiélezés, még kevésbé a legyőzés, hanem a meggyőzés, és a megbékélés; nem hadüzenet, hanem békeüzenet — közös írónak s történésznek, még akkor is az, ha olykor nehezen osztozkodnak rajta.

Nem jogos-e a történetíró gyakori elégedetlensége, midőn írók kezén a múlt romantikus göncökkel panoptikumká, átlátszó példabeszédek kétes kiindulásává, áthallások teremtésének pusztá ürügyévé lesz — vagy éppen csak a mindközönséges felületesség, tudatlanság bűnéről árulkodik az írás, akármi volt is, és bármennyire tisztas a szándék. És nem jogos-e az író gyakori elégedetlensége, amikor a történész kilúgoz minden életnedvet az anyagából, nem látja a csonthetakombákat, csak a leváltári jelzeteket, elpepecsel kétszáz év előtti másfél nap apró nüánszain, miközben átfogó, eligazító szintézisekre volna szükség; vagy éppen olyan elegáns ívekkel hidalt át századokat, melyek alatt lehetetlen meglelni az eseménytörténet vagy a jelleműtközések mégis csak létező tartópilléreit. Egymás felségterületére hágva, írók és történetírók mind meglelik öngazolásukat a másik tábor hibáiban, ezek éber bírálatában; s valóban, olykor táborrá válva állanak szemben ott, ahol együtt kellene csoportosulniok az új, egészségesebb nemzeti tudat alakítására.

Közös ugyanakkor a harmadik pást, a harmadik terepszakasz is: ahol a publicisztikus földolgozás van vagy volna hivatva a kutatás föltárta tényeket és tanulságokat direkt módon közvetíteni. A történelem kínálta nem történetész szakmai és nem irodalmi, hanem agitatív-ismeretterjesztő feladat ismét csak megoszlik, annyiban legalább, hogy van történész, aki részt vállal e munkából is — olykor éppen úgy, hogy az író történeti tárgyú munkáját bírálva szólal meg a laikus közönség számára —, és akad író, akinek életében ez a tevékenység nemcsak nem alkalmi, hanem nagyon is lényegi.

Rögzítsünk egy-két tényt, sőt evidenciát. 1. A történettudomány az elmúlt pár évtizedben úgy duzzasztotta föl energiáit, tágította kutatási körét és módszertanát, hogy közben művelőinek egy tekintélyes része elevenen jelen van a közvélemény formálásában, a köztudat alakításában is. Számos kutatási eredmény s a szakmai szemlélet alakulásának némely momentumai azonban alig ismertek, vagy nehezen szívárognak be a fejekbe. 2. Az írók egész sorát önnön érdeklődése is, a magyar közönség szellemi nagykorúsodásának némely, szembetűnő tendenciája is történelmi témák felé tereli. Közben kopik a kacagányos, erősödik a realisztikus ábrázolás, illetve az utóbbinak legalább az igénye, ugyanakkor gyakoribbak az izgalmasan, de persze szakmai és szakmán kívüli vitákat kavaráóan paradigmatisz próbálkozások is. Továbbá makacsul léteznek vagy újjáélednek történelmi mítoszok, tévhitek, illúziók; s vannak írók, akik prekonceptiózus téziseikhez kedvvel csoportosít-

ják a tényeket, válogatnak jellemvonások közül, anakronisztikusan visszavetítenek vagy erőszakkal aktualizálnak.

S eközben író és történetíró fokozottan figyel egymásra — de még mindig nem eléggé; és e figyelemben föllelhetőek az egymás jobb megbecsülésének jelei, ám ott van nem kevés, hol jogos, hol túlságos gyanakvás. Nehéz terep ez . . .

Hogy miért nem róla írok? De hát: „szelleme mindvégig itt lebeg a vizek felett”. Most éppen *Történelem jelenidőben* című vaskos kötete mutatja, mennyire jelentős is az az egyedülálló szerep, amelyet Száraz György szellemi életünkben betölt. Eddig is éreztük, mégsem láttuk át egészen, milyen közvetítő ő az írói és a történetírói szerepkör betöltői között. Szaktörténészé — mondjuk-e, hogy: szerencsére? — nem képezte magát, mégis, a szakmai befogadás jegye, hogy meghívták a *História* szerkesztő bizottságába, és történelemszemináriumokon tűnik föl előadóként; de ami ennél sokkal fontosabb: ritkaság, amikor történeti esszéihez a legkisebb kérdőjelet tehet a szaktörténész, akkor is legfőljebb mellékes részletekhez.

Márpedig ehhez nem elég az, hogy — ezt tudom, találkoztam vele, észlelem — páratlan a memóriája, és hogy — ez szükségzerű következtetés munkásságából — nagyszerű anyaggyűjtő-rögzítő módszere lehet. Hiszen a történetírás, különösen ha — mint ő — nemcsak újabb közléseit, forrásanyagait, hanem régebbi teljesítményeit is igyekszünk áttekinteni, nemcsak tömördek hamis megítélést, túlhaladott nézetet, kommentárt sodor, hanem tényanyaga is hiányos vagy téves, illetve tényértékű közléseit is szüntelen felül kell bírálni. Nem elég tehát olvasni, kijegyzetelni — aggályos forráskritika nélkül a széles áttekintés önmaga ellen fordul, inkább megzavar, mint eligazít.

Száraz módszerének pedig éppen ez az egyik fő értéke: nemcsak a múlt eseménytörténetét és arcképcsarnokát kíséri végig kritikus figyelemmel, hanem a vélekedések történetét. Azt, amit az eseményekről és következményeiről, az események alakítóiról és ezek cselekedeteiről *akkor és azóta* gondoltak a szellemi élet nagyjai és kisebbjei, a frontokon egymással szemben állók, a fegyverrel vagy eszméssel — téveszméssel — egymás ellen feszülök. (E tekintetben különösen gozdrag a *Népszabadságban* már több éve közölt, *Erdély történetéről, jelenidőben* című sorozata, amely még fejezetről fejezetre épül, s így nem került be e kötetbe.)

Ilyenkor természetesen nagyon is szerepelnek dolgozataiban — idézetként és utalásokban — meghaladott nézetek, történelemhamisítások. Hiszen a cél éppen ezek szembesítése egymással és a reálfolyamatokkal.

Az is elmondhatjuk munkásságáról, hogy az nehezen szakaszolható. Mint ha egyetlen monumentumot írna, szinte véletlenszerűen kanyargó témaválasztással. E kötete sem csak azért nem sorolható írói tevékenységének szűkebb időszakához, mert megírásuk dátuma szerint „távoli” dolgai is egybekevertek, hanem azért sem, mert olykor két, egymást követő írásában kevesebb az összerímelő, kiegészítő gondolat, mint két egészen távoliban.

Mi az hát mégis, amiben pontosabban megfogalmazhatnók: ez a konok Száraz György mit csinál? Rögtön e kötete elején *Ördög a tükörben* címmel gyerekkora-gyerekkorunk riasztó szellemeiről ír, a minden élénkebb fantáziájú gyereket meggyöttrő rémálmokról, képzetekről; az ágy alól, a nyikorgó bútorokból, a sötét padlászugból kiáramló, jeges szorongásról. Mondhatnók: a gyerekkor ilyes felidézése többnyire csak akkor érdek, ha igazán nagy

embertől való. Egy Thomas Mann, egy Tolsztoj, egy Kafka utóélete teszi csak fontossá, a személyiség kialakulásának adalékaival, az ilyen visszatekintést. Másoknál magánérdekű.

Szárától azért fogadom el, mert valami „áthallást” érzek itt. Valami egészen közvetlen viszonyt, megfelelést vagy legalább párhuzamot. Ahogyan gyerekkora rémeivel vívódott, úgy vívódik Kelet-Európa népeinek közös „gyerekkorával”: közös történelmünk mitikus rémalakjaival.

Félelmetes a példatár — olykor fenyeget az anekdotizmusba átcsapó halmozás —, amellyel Száraz szinte bármelyik kor kelet-európai népei-emberei egymásnak feszülésében az esetlegesség, az oktalanság, az önsorsrontóan téves megítélés, az öngerjesztett indulatok, a soha vége nincs vendetták sorát fölidézni képes. Szándéka azonban mindig az, amit e kötetben újra közölt, talán leghíresebbé vált írása, az *Egy előítélet nyomában*, címével oly tisztán jelez.

Az ember önfelismerése, ember és nemzet tisztességes helyzetértékelése, a hol vagyunk és mit akarunk józan mérése — létkérdéssé vált ma már nemcsak egyén és nemzet, hanem az egész emberiség számára. Eszközeink túlnőnek azon, amire eredetileg létrehoztuk azokat, túlnőnek azon, amit akarunk, amit *akarhatunk*; amire biztonsággal volnának használhatóak. Kőkori indulatokkal készülünk kezelni atomkori fegyverzetet. S az önfelismerést és a jobb helyzetértékelést lehet-e máshoi kezdeni, mint a történelemtől? Ha még a huszadik század derekán milliókat érhetett iszonyú tömeghalál a zsidókról az ókortól örökített-hevített előítéletek alapján; ha háborúk törtek és törnek ki sorra olyan „geopolitikai” és egyéb szándékok, olyan vakbuzgó eszmék, indulatok talaján, amelyek fölött rég el kellett volna járni az időnek, de még csak kevesek szívében-agyában járt el, és az ő hangjuk gyöngye — van-e fontosabb, mint a történeti tudat anakronizmusainak, abszurdumokba hajló mítoszainak gyógyító vizsgálata?

Nem szükséges — és alig is volna lehetséges — sorra venni a *Történelem jelenidőben* témáit, témacsoportjait. De külön kiemelendő az a gond és szenvedély, amellyel Száraz Kelet-Európa szomszéd, egymásra utalt népei történetéből azokat a szájakat bogozza — hol élesen vitázva, hol szelíden tanítva —, amelyek futását-gabalyodását éppen egymás előtt szükséges tisztázni. Hogy megszűnhetnék végre a vádaskodások, egymásra mutogató öngazolások ördögi köre. Remek teljesítmény a lengyel menekültek magyarországi befogadásának a létszám tisztázásának kísérletétől a történetek történeti értékeléséig ívelő feldolgozása, *Wegier. polak dwa bratanki* cím alatt, vagy közismert vitája Ion Lăncrănjannal, annak Erdély-könyvéről. S a kötet cím alatt jól megférnek publicisztikai, vitacikkei például az iskoláról vagy a népedesérről.

Jómagam nagyobbreszt olvastam már első megjelenésükkor az itt összegyűjtött dolgozatokat. Most mégis alig lapozok át egyet is. Amelyikre élénkebben emlékszem, azt is érdemes újraolvasni. Konokság? Olykori önismétlés, zsúfolás? Száraz György fegyelmezett katedrálisépítő. Olyan egyetlen, csúcsvétes épületet emel történeti írásaiból, hogy oltárt helyezzen el benne egy elkötelezett szabadgondolkodó istenének, amelynek minden egyes követ ugyan nem dolgozhatja ki egyforma vésőcsapásokkal, de a tartóívek szilárdak, s a mérműves ablakrózsákon a kívánt, legfontosabb pontokra vetődik a tiszta fény. (*Mágvető.*)

LÁZÁR ISTVÁN